

Луканьова Людмила Олексіївна,

ORCID ID: 0009-0002-7392-2850

старший викладач спеціальної та інклюзивної освіти

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

FEATURES OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF PRESCHOOL AND YOUNGER SCHOOL AGE CHILDREN WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENT DISORDERS

У даній статті розкрито зміст та сутність, теоретичних та практичних напрямків екологічної освіти та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Визначено, що метою екологічної освіти є озброєння дітей знаннями про ключове значення природного довкілля для людського життя та взаємозв'язок екології і суспільства. Аргументовано, що природа – це основа існування людини, а людина її маленька частина.

Виховний аспект екологічного виховання полягає у формуванні свідомого, бережного ставлення до рідної природи, сприйнятті природного довкілля як глобальної загальнолюдської цінності, яку необхідно берегти, охороняти та примножувати.

Проведено порівняльний аналіз, обсягу, темпу та рівня засвоєння знань з екологічної тематики здобувачами освіти дошкільного та молодшого шкільного віку з типовим та порушеним інтелектуальним розвитком.

Описано психологічні передумови, які сприяють готовності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями до пізнання довкілля та надано практичні рекомендації щодо організації дослідницької та з природоохоронної роботи.

Вказано на необхідність збалансованого застосування наочних, словесних і практичних методів для формування екологічної обізнаності та екологічної культури здобувачів освіти означеної категорії. Доведено, що збільшення кількості практичних занять сприяє підвищенню активності і самостійності дітей з інтелектуальними порушеннями, вихованню позитивного та гуманного ставлення до природи через взаємодію з рослинами і тваринами, допомагає їм на практиці закріпити засвоєні екологічні знання та уявлення.

Ознайомлення дітей з природним довкіллям, рідною природою, екологічна освіта та виховання покликані сформувати у дітей стійку активну природоохоронну позицію.

Ключові слова: діти з порушеннями інтелектуального розвитку, інклюзивне навчання, екологічна освіта і виховання, екологічна культура.

This article reveals the content and essence of theoretical and practical areas of environmental education and upbringing of children of preschool and primary school age with intellectual disabilities.

It is determined that the purpose of environmental education is to arm children with knowledge about the key importance of the natural environment for human life and the relationship between ecology and society. It is argued that nature is the basis of human existence, and man is a small part of it.

The educational aspect of environmental education consists in the formation of a conscious, careful attitude to native nature, the perception of the natural environment as a global universal value that must be preserved, protected and multiplied.

A comparative analysis of the volume, pace and level of knowledge acquisition on environmental topics by preschool and primary school students with typical and impaired intellectual development was conducted.

The psychological prerequisites that contribute to the readiness of preschool and primary school children with intellectual disabilities to learn about the environment are described and practical recommendations are given for organizing research and environmental work.

The need for a balanced use of visual, verbal and practical methods for the formation of environmental awareness and environmental culture of students of this category is indicated. It is proven that an increase in the number of practical classes contributes to increasing the activity and independence of children with intellectual disabilities, fostering a positive and humane attitude towards nature through interaction with plants and animals, and helps them to consolidate the acquired environmental knowledge and ideas in practice.

Introducing children to the natural environment, their native nature, environmental education and upbringing are designed to form a stable active environmental protection position in children.

Key words: children with intellectual disabilities, inclusive education, environmental education and upbringing, ecological culture.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства однією з першочергових є проблема охорони природи та раціонального використання її ресурсів.

Людство не розв'яже екологічних проблем, які нагромадилися впродовж століть, якщо докорінно не перегляне свого способу життя. Необхідні самообмеження, помірність, самодисципліна, щоб на всіх не позначилося недбалство небагатьох. Надзвичайно актуальною постає проблема виховання екологічної відповідальності: відповідальність щодо самих себе, відповідальність щодо оточення, відповідальність щодо природного середовища. Правильне виховання відповідальності передбачає докорінну зміну в способі мислення і поведінці.

Сьогодні можна стверджувати – екологічне світорозуміння формується в процесі засвоєння екологічної культури суспільства, яка відображає досвід взаємодії людини й природи. Засвоюючи елементи екологічної культури, людина стає екологічно вихованою. Це нова якість особистості, яка виявляється в системі особистісних утворень, у свідомості, діяльності, в емоціях і почуттях.

Актуальність екологічної освіти і виховання зумовлена потребою суспільства, в якому збереження навколишнього середовища є однією з найбільш нагальних життєвих проблем сучасності.

Міжнародна педагогічна спільнота визнає найважливішим результатом екологічної освіти формування у дітей різнобічної екологічної культури.

Провідна роль у реалізації цих завдань належить батькам і педагогам. Саме вони мають подбати про створення оточення, в якому на особистому прикладі демонструватимуть дітям правильне ставлення до явищ довкілля, разом будуть піклуватися про них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увесь комплекс освітньо-корекційної роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку ґрунтується на урахуванні закономірностей інтелектуального і психічного розвитку означеної категорії дітей, структури порушення, збережених можливостей, попередніх умов виховання та включає різні напрямки для гармонійного розвитку дитини. Одним із таких напрямків є екологічне виховання.

Значну увагу напряму екологічної освіти та екологічного виховання акцентували у своїх дослідженнях багато вітчизняних науковців, зокрема, зміст та напрямки екологічного виховання здобувачів освіти з типовим розвитком досліджували: В. Байбара, А. Захлебний, І. Зверев, І. Зюзікін,

Г. Ковальчук, а у корекційній психопедагогіці дослідженням сутності, змісту, форм, методів та прийомів екологічної освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку займалися: Л. Стожок, А. Ульянова, Л. Співак, С. Миронова, В. Синьов В. Воронкова, О. Вержиховська

На їх думку, екологічне освіта та виховання дошкільників та молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дає змогу сформувати екологічну культуру цієї категорії дітей. Заняття з «Ознайомлення з навколишнім», «Розвитку мовлення», «Образотворчої діяльності», «Трудового виховання» у дошкільному віці та «Рідної мови», «Читання», «Природознавства» у молодших школярів створюють позитивні умови виховної, практичної та корекційної спрямованості екологічної освіти дошкільників та учнів початкових класів з порушеннями інтелекту.

Мета статті полягає у означенні наукових та практичних положень екологічної освіти та виховання дошкільників та молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Завдання дбайливого ставлення до природи та природоохоронної діяльності означені в Конституції України. Основний закон проголошує: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі» [2].

У навчальному закладі, особливо там, де виховуються діти з особливими потребами повинна панувати атмосфера доброзичливості та гармонії. Саме колективне почуття доброзичливості виступає тією величезною силою, що сприяє успішній реалізації завдань екологічного виховання. Дитину з інтелектуальними порушеннями складно логічно переконати, її можна упевнити лише особистим емоційним досвідом. Тому так важливо, щоб дорослі відчували себе добрими друзями природного довкілля та власним прикладом переконували у цьому дітей, мають відчуття, що виявлення турботи потребує значних зусиль, терплячості і знань. Отримавши навіть незначні результати, слід хвалити дітей, порадити разом, помилуватися довкіллям, приємними змінами, що відбулися. Переживання загального позитивного настрою дасть впевненість дітям у своїх силах, підтримає бажання бути готовим допомагати, не нашкодити довкіллю.

Ретроспективний досвід роботи щодо означеної проблеми засвідчує, що від педагога, його цілеспрямованості і систематичної роботи залежать подальше формування інтересу до природи, попередження безвідповідального ставлення до живого, проявів жорстокості, черствості і зневаги.

Однією з негативних рис, притаманних дітям дошкільного та молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є безпосередня жорстокість. Як засвідчує практика, вони з легкістю, пізнаючи довкілля, можуть зламати гілку, зірвати та викинути квітку, розчавити комаху чи черв'яка, не усвідомлюючи своїх дій.

Тому, окреслюючи спектр завдань, які стоять перед педагогами в екологічному вихованні, слід пам'ятати, що вирішення їх можливе лише у тому випадку, якщо надати екологічного спрямування всьому процесу ознайомлення здобувачів освіти з природою і розпочати цю роботу вже з молодшого дошкільного віку, тоді, коли спілкування дитини з природою тільки починається.

З огляду на це, основними завданнями, які повинні реалізуватись у роботі з дітьми є:

- засвоєння здобувачами освіти системи знань про живу та неживу природу, які відображають основну залежність у природі – залежність організмів від умов існування;

- розкриття різнобічної цінності природи як джерела матеріальних та духовних сил суспільства. Це в першу чергу, засвоєння системи знань про значення рослин та тварин у природі та житті людини. Зокрема, ознайомлюючи дітей з будь – яким об'єктом чи явищем природи, педагог повинен розкрити у єдності цінність та доцільність його зовнішнього вигляду та властивостей. На основі цього у дітей виникає уявлення про те, що у природі немає нічого зайвого, непотрібного, потворного, що можна було б безболісно знищити;

- оволодіння прикладними знаннями, практичними вміннями та навичками раціонального природокористування (знання найпростіших правил поведінки у природі, вміння оцінювати стан навколишнього середовища, передбачати можливі наслідки своїх дій, та дій інших людей і не допускати негативних впливів на природу);

- розвиток у дітей потреби у спілкуванні з природою, прагнення до якомога більшого її пізнання;

- активізація діяльності дітей, спрямованої на поліпшення навколишнього природного середовища (догляд за живими об'єктами в куточку природи, за рослинами на території навчального закладу).

Головним результатом екологічного виховання має бути формування у дітей стійкого позитивного ставлення до навколишньої природи, яке ґрунтується на усвідомленні власної відповідальності за її стан. Для того, щоб правильно оцінити ефективність проведеної роботи, доречним буде

орієнтуватись на ряд критеріїв, котрі засвідчують рівень сформованості у дітей елементів екологічної культури:

- прояв позитивних емоційних реакцій на об'єкти та явища природи;

- прояв відповідного емоційного ставлення до виконання та порушення правил поведінки у природі;

- наявність системи знань про рослини та тварин, неживу природу, їх взаємозв'язок та взаємозалежність;

- знання основних правил природокористування, розуміння їх екологічної суті (слід охороняти корисні види рослин, тварин від винищення, не можна брати живих істот з місць їхнього існування, дбайливо ставитись до землі, води, повітря, оскільки це середовище, де мешкають живі істоти, обережно поводитись у природі, щоб не приносити їй шкоди);

- стійкий прояв турботи про мешканців куточка природи, позитивне ставлення до праці в природі, наявність відповідних навичок та вмінь;

- оволодіння конкретними способами поведінки під час прогулянок на території закладу освіти та екскурсій у природу згідно із засвоєними правилами.

Екологічна культура – це один з нових напрямків шкільної педагогіки, яке відрізняється від традиційного – ознайомленням дітей з природою [3].

Доцільно звертати увагу також на наявність у вихованців пізнавального інтересу до природи, розвивати та стимулювати його (запитання природничого змісту, спостереження та інші пізнавальні дії, які дитина здійснює самостійно, за власним бажанням, відтворення природничої тематики у різноманітних видах дитячої діяльності – гри, малюванні, ліпленні, мовній творчості, трудовій діяльності).

Починаючи роботу з екологічного виховання значну увагу варто приділяти формуванню у дітей з інтелектуальними порушеннями позитивного ставлення до природи, необхідною умовою виникнення якого є безпосереднє спілкування з природою, де перевага належить емоціям, а не повідомленню нових знань. Не менш важливою є емоційна підготовка до зустрічі з об'єктами природи, а також стимулювання дітей до активного прояву позитивних емоційних реакцій під час спостереження за об'єктами природи.

Важливим фактором є також емоційна мова педагога з використанням сюрпризних моментів: відгадування загадок, раптова поява об'єкта тощо. З метою підсилення позитивних емоцій, варто запропонувати дітям понюхати рослину, погладити, погодувати тварину. За такого підходу

ефективність засвоєння знань у дітей з інтелектуальними порушеннями буде набагато вищою.

Необхідно, також, враховувати роль естетичних переживань. Дорослий повинен навчати дітей бачити красу в природі та уміти оцінити її, а тому кожне спостереження в природі доречно починати з естетичної оцінки об'єкта. Світ природи сповнений дивовижних барв, чудових звуків, досконалих рухів і форм, тому варто розвивати дитячу спостережливість, яка тісно пов'язана з багатьма якостями особистості. Спостережлива дитина більше побачить, а це значить, більше дізнається. Навколишній світ вона буде сприймати життєрадісно, емоційно. Такий настрій сприятиме народженню таких моральних якостей як чуйність, милосердя, доброта і справедливість.

Діти дошкільного та молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку пізнають світ на рівні сенсорних відчуттів. Навколишній світ вони пізнають, в основному, практично, а свої дії поєднують зі спостереженням за їх результатами. Дитину приваблюють яскраві образи й зміна подій. Цими її особливостями варто скористатися. Показувати цікаві дії з водою, з піском, давати як найбільше посильних доручень (полити кімнатні рослини, погодувати рибку в акваріумі, насипати крихти в годівничку тощо). У роботі з школярами спектр доручень розширюється. Підчас спостережень поглиблюється оцінка об'єкта природи (умови життя, росту, тісний взаємозв'язок живої та неживої природи, єдність організмів і зовнішнього середовища). Але зрозуміти такі складні залежності дітям важко, тому цей процес вимагає щоденної постійної клопіткої праці педагога. Неабияку роль у сприйнятті об'єктів природи під час спостережень відіграють короткі емоційні розповіді дорослого та правильна побудова діалогу з дітьми, під час яких вони з допомогою педагога приходять до певних висновків: «Восени сонце мало гріє і земля стає холоднішою, а тому трава перестає рости, а листя опадає. Комахам нічого їсти, і вони поховалися. Птахи, які живляться комахами, відлетіли до теплих країв, де багато мошок і комарів». Педагог підводить підсумок: «Все в природі – Сонце, Земля, рослини, тварини – один одному потрібні». На нашу думку, у процесі закріплення знань про природу з школярами слід використовувати в роботі словесні логічні завдання, які спонукають дитину міркувати та дидактичні ігри: «Живе – неживе», «Літає – не літає», «Хто що їсть», «Хто кому потрібен» та інші, які допоможуть закріпити знання дітей.

Закріплювати цю інформацію можна долучаючи дітей до образотворчої діяльності прийомом

активізації спонтанної діяльності. Розвиток дітей успішніше відбуватиметься під час взаємодії дорослого з дітьми, в їх спільній діяльності, яка проходить у невимушеній, необов'язковій формі, де педагог – рівноправний партнер, який висловлює свої пропозиції, та приймає задуми дітей, демонструє різноманітні способи дій, вирішує проблеми разом з ними без негативних оцінок. Саме при такому підході діти з порушеннями розвитку отримують задоволення, виявляють цікавість, приймають правила гри.

Також важливою ланкою у розвитку дитини з порушеннями інтелектуального розвитку є ознайомлення з природою через рух. Через рух у дитини можна формувати математичні уявлення, розвивати мовлення, ознайомлювати з довкіллям. Також, паралельно з розвитком моторної сфери, збагаченням рухового досвіду дітей особливу увагу слід звертати на розвиток їхньої пізнавальної активності. Діти з великим задоволенням наслідують тварин, птахів, комах в іграх, фізкультурних хвилинках, під час організованих форм навчальної діяльності та на дозвіллі.

З метою екологічного виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку у навчально-виховному процесі доцільно використовувати народні прислів'я та приказки, народні казки, загадки, народні пісні які показують глибоке розуміння природи нашим народом. Народні прислів'я і приказки природознавчого змісту виникли у результаті встановлення і усвідомлення причинно – наслідкових зв'язків між неживою і живою природою. В дошкільному віці, доцільно використовувати казку для подання дітям першої екологічної інформації: знань про зовнішній вигляд та поведінку тварин, умови необхідні для росту рослин, про взаємини людей з тваринами та рослинним світом. У шкільному віці доцільно присвячувати екологічним проблемам спеціальні заняття.

Вважаємо, що наслідком такої комплексної проведеної роботи стане наявність у дітей стійкого інтересу до природи рідного краю, бажання турбуватись про неї, берегти та примножувати її багатства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Комплексний підхід та корекційна спрямованість процесу екологічної освіти та виховання дає змогу підвищити рівень екологічної культури дошкільників та школярів з порушеннями інтелектуальної діяльності. Вважаємо, що перспективним вектором дослідження є розвиток екологічної культури у дітей з порушеннями інтелекту дошкільного та молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: редакція від 01.01.2020 р. / Верховна Рада України. Київ. 2020. 145 с. ідент. 254к/96-ВР
2. Малей О.В. Формування екологічної культури та свідомості у дітей дошкільного віку // Шляхи забезпечення екологічної безпеки населених пунктів України: збірка матеріалів до науково-практичної конференції. Миколаїв, 2012. С. 91–96.
3. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей особливостями інтелектуального розвитку: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. 372 с.
4. Співак Я. О. Історичні витоки екологічного виховання розумово відсталих учнів на уроках природознавства // Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: матеріали I Міжнародн. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених, м. Суми, 25–26 квітня 2013 р. Суми, 2013. С. 324–332.